

Гуменюк І.Б.,
старший викладач кафедри методики
викладання навчальних предметів

РЕФЛЕКСИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Сучасний світ потребує висококваліфікованих фахівців із знанням іноземної мови, професіоналів, здатних абсорбувати все нове та прогресивне, готових до накопичення та отримання нових ідей, самопізнання та самооцінки. Тільки вчитель, здатний до аналізу своєї діяльності, саморозвитку, вдосконалення себе як особистості і як професіонала, може досягти успіхів, бути гнучким у прийнятті рішень, прагне до реалізації нововведень та інновацій, знаходить нові, нестандартні шляхи вирішення професійних задач, сприяє самореалізації особистості учня. Тому рефлексивний вчитель - це вдумливий, аналізуючий, досліджуючий свій досвід професіонал, здатний самовдосконалюватися та саморозвиватися, вирішувати творчі, нестандартні завдання, що виникають у процесі професійної діяльності.

Рефлексія є предметом дослідження багатьох наук: філософії, психології, педагогіки та ін. Ще в 17 віці англійський філософ Джон Локк (1632-1704) вперше використав поняття «рефлексія», маючи на увазі процес (також досвід), за допомогою якого відбувається накопичення та отримання нових ідей.

У науці здійснено теоретичні й експериментальні дослідження сутності, видів рефлексії, рефлексивної культури вчителя, а також проведено ряд досліджень, в яких вивчається процес становлення і формування професійної рефлексії педагогів (А.А. Бізяєва[2], Г. О. Дегтяр [3], М.М.Заброцький [7, 8], С.Д. Максименко [5, 6], О. Л. Кононко [4], та ін.).

Г. О. Дегтяр відмічає, що «рефлексивна культура -це інтегративне, динамічне утворення особистості, що містить комплекс рефлексивних знань і вмінь, способів самопізнання, самооцінки і передбачає формування установки на ціннісне ставлення до професійної діяльності та на розвиток професійно особистісних якостей» [3, с. 49]. М.М. Заброцький вважає, що рефлексія «виступає тим механізмом, завдяки якому особистість отримує здатність до самоорганізації. Чим більш розвинуті рефлексивні здібності, тим більше можливостей для розвитку і саморозвитку знаходить особистість. Рефлексивні здібності є тими, котрі в принципі забезпечують умови для саморозвитку, самокорекції, впливаючи загалом на розвиток особистості та становлення її відносин зі світом»[8, с. 24]. О. Л. Кононко визначає рефлексію як «здатність зростаючої особистості усвідомлювати свої особливості, [4].

На думку багатьох вчених (М.М. Заброцький [7, 8], С.В. Кондратьєва [9], Ю.М. Кулюткін [10], С.Д. Максименко [5, 6] та ін.) педагогічна діяльність є рефлексивною за своєю суттю, а рефлексивна діяльність виступає як важлива складова професійної компетентності.

Сам термін “рефлексія” походить від пізньолатинського “reflexion” і означає звернення назад, відображення, бачення себе очима іншого, якби сбоку. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає рефлексію як 1. самоаналіз, роздуми людини над власним душевним станом і 2. в ідеалістичній філософії- відображення, а також дослідження процесу пізнання [12, с. 1028]. Тому рефлексію можна трактувати як джерело пізнання, пізнання свого «Я», свого внутрішнього світу, потенціалу, своїх здібностей і можливостей.

Рефлексія забезпечує розкриття та реалізацію професійних можливостей при постановці та вирішенні творчих задач, що виникають у процесі професійної діяльності.

Рефлексивний компонент в професійній діяльності дозволяє педагогу знайти свій індивідуальний стиль, досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, прогнозувати і аналізувати результати своєї праці та удосконалювати свою професійну діяльність. Як вказує І.О. Зімня, вчитель під час своєї професійно-педагогічної підготовки перш за все повинен «уявити, осмислити різні об'єкти цієї підготовки, побачити ступінь своєї відповідності вимогам і специфіки педагогічної діяльності та спланувати програму професійного самовдосконалення»[11, с.55].

В житті кожного вчителя настає момент, коли він починає аналізувати і думати не тільки про те, що він робить, но і як він це робить, що вдається зробити добре, а що не виходить. Серед вчителів англійської мови, які навчалися на курсах підвищення кваліфікації при Житомирському ОППО було проведено анкетування, яке показало, що більшість з них вперше звернулися до рефлексії, коли вони опинилися в проблемній ситуації, наприклад проблеми у викладанні, погана успішність учнів, конфлікти з дітьми, колегами, адміністрацією. Біля 38% опитаних вчителів звернулися за допомогою до своїх колег, 36% повернулися до ситуації і ще раз проаналізували її, 14% звітували про інші у своїх проблемних взаємовідносинах з учнями, колегами, з оточуючим середовищем, і лише 12% після аналізу спланували подальшу діяльність на поліпшення стану, пошук компромісних рішень. Тобто не всі вчителі мають достатній рівень рефлексивних вмінь, розуміють, що саморозвиток вчителя, удосконалення його професійної діяльності неможливе без самопізнання, самооцінки, вміння знаходити шляхи вирішення професійних задач, без рефлексії своїх можливостей та здібностей.

Здібність вчителя до рефлексії - це фактор і засіб його особистісного росту як професіонала, тому можна стверджувати, що рефлексія несе в собі велику розвиваючу функцію- вчитель пізнає себе, стає більш уважним, критичним, вимогливим по відношенню до себе та інших. Оволодіння рефлексією як здібністю до критичного самоаналізу, дає можливість вчителю краще усвідомлювати індивідуальні особливості своєї особистості і допомагає йому будувати більш адекватні його можливостям цілі та плани на майбутнє. Серед факторів, які більш всього заважають вчителям в розвитку рефлексивних умінь, вони називають: несформованість навичок та вмінь самоаналізу і самооцінювання, труднощі у визначенні цілей та плануванні свого професійного розвитку, відсутність інтересу до цієї проблеми, обмаль часу, боязнь постійно займатися нескінченим аналізом своїх дій, небажання отримати критику з боку своїх колег.

Як продемонстрував аналіз опитування і анкетування вчителів, більша частина їх для керування власним професійним розвитком обирає обмін досвідом і думками з іншими вчителями на курсах підвищення кваліфікації, семінарах, вивчення досвіду роботи інших вчителів, спостереження за уроками колег, робота з методичною, науковою літературою, інтернет-ресурсами. Майже 72% вчителів добровільно не погоджуються на відвідування власних уроків колегами з аналізом та обговоренням задля свого професійного розвитку, ніхто з молодих вчителів не веде щоденника самоаналізу. Але якщо ми звернемося до освітньо-кваліфікаційного рівня вчителів англійської мови, які визначені Програмою післядипломної педагогічної освіти вчителів іноземних мов (спільний проект МОН, молоді та спорту України і Британської Ради в Україні) і рекомендовані Міністерством освіти і науки України, то для спеціалістів першої, вищої категорії (старший учитель, учитель-методист), однією із складових їх професійної діяльності є керування власним професійним розвитком, коли вчителі «демонструють компетентність у використанні власного досвіду для оцінювання та адаптації всього нового відповідно до власного розуміння ефективної діяльності, слугують прикладом професійної майстерності для інших учителів як у якості викладання так і в здатності до

безперервного навчання, можуть суміщати роботу викладача-тренера та вчителя, діляться досвідом, ведуть семінари з фахового вдосконалення, мають чіткі цілі щодо професійного розвитку та шляхів їх досягнення, заохочують вчителів до рефлексії та оцінки власної діяльності. Спеціалісти другої категорії погоджуються на відвідування власних уроків колегами задля свого професійного розвитку. Молоді спеціалісти не тільки вдосконалюють фахову майстерність шляхом дискусій та спостереження за роботою інших вчителів, а також вміють визначати цілі, планувати свій професійний розвиток для досягнення поставленої мети, здатні до рефлексії власного професійного розвитку та діють відповідно до результатів самоаналізу».[1, с.14-17]

Для того, щоб допомогти вчителям розвинути рефлексивні вміння, на практичних заняттях з методики викладання предмету на курсах підвищення кваліфікації їм пропонується навчання через використання комунікативних завдань, яке враховує їх власний досвід, підтримує організаційно-педагогічну діяльність вчителя на уроці, а також сприяє рефлексії здобутого досвіду. Особлива увага звертається на розвиток рефлексивних умінь їх власної фахової діяльності шляхом самооцінювання та співпраці з іншими вчителями, на подолання усталених стереотипів щодо ролі вчителя у навчально-виховному процесі як ретранслятора інформації та сприяння їх усвідомленню власної ролі як організатора процесу навчання, де особлива увага зосереджена на учнях та їх навчальних досягненнях. Основна мета- вмотивувати вчителів до використання ефективних інструментів професійного розвитку з урахуванням їх індивідуальних особливостей і специфіки їхньої професійної діяльності, а саме:

- аналіз власної педагогічної діяльності;
- оцінювання та аналіз спостереження за уроками інших вчителів;
- спостереження та аналіз власних уроків (фрагментів уроків);
- моделювання проблемних ситуацій та шляхи їх вирішення
- визначення цілей та планування свого професійного розвитку для досягнення поставленої мети;
- обмін досвідом і думками з іншими вчителями;
- оцінювання та адаптація всього нвого відповідно до власного розуміння ефективної діяльності;
- мікронавчання (вчитель у ролі учня, вчителя, спостерігача);
- метод рефлексивних уроків;
- складання програми власного професійного розвитку;
- розвиток умінь в галузі онлайн освіти;
- ведення щоденника самоаналізу, якій стає своєрідною скарбницею рефлексивного досвіду;
- створення електронного вчительського портфоліо, інше.

Коли вчителям пропонується така форма розвитку рефлексивних умінь як мікронавчання, лише 22-23% вчителів роблять це із задоволенням і бажанням, але після проведення мікронавчань, коли вчителі продемонстрували свої вміння, талант як вчителя, проаналізували власну педагогічну діяльність, обмінялися досвідом і думками з колегами, спостерігали за роботою інших вчителів, відчули себе у ролі учнів, вчителів та спостерігачів на уроці, вони глибше пізнають себе як особистість і як суб'єкт професійної діяльності, що стимулює їх до самоаналізу і осмисленню себе як професіонала. Виконуючи ролі учнів, вчителі отримують більш глибоке уявлення про роль і діяльність вчителя на уроці. Аналіз уроку очима «учня», вчителя і спостерігача дає можливість всім отрефлексувати свої дії, відношення, почуття, погляди, використовуючи всі можливі

рефлексивні інструменти. На відміну від звичайного уроку, який вчитель проводить у школі, на мікронавчаннях курсант-вчитель має унікальну можливість отримати зворотній зв'язок про свою діяльність від своїх «учнів-колег», колег-спостерігачів у режимі «зараз і тут». Це все активізує рефлексивні процеси, розвиває рефлексивні навички, здібності, спонукає до професійного росту учителя, мотивує його і робить більш впевненим, досвідченим, компетентним. Після проведення мікронавчань майже 97% вчителів мали бажання зробити це ще раз.

Рефлексивне ставлення вчителя до самого себе як до суб'єкту професійно-педагогічної діяльності є основою для розвитку у нього педагогічної рефлексії як необхідної умови професіоналізму. Вчитель стає досвідченим, коли він має знання, практичний досвід, навчається, переймає передовий досвід своїх колег, але тільки тоді, коли він навчиться досліджувати, аналізувати, перебудовувати свою роботу, вирішувати проблемні питання, він стає професіоналом. Вчитель, який практикує рефлексивний аналіз своїх дій, планує свої вчинки, демонструє більш раціональну поведінку, швидше досягає поставленої мети. Процес рефлексивної практики називають рефлексивним циклом. Існує декілька варіантів рефлексивного циклу, але діаграма Гіббса (Грехам Гіббс- професор Оксфордського університету) являє собою корисну схему рефлексивного вчителя коли вчитель спочатку описує дії: що трапилось, наприклад, на уроці, описує завдання, матеріали, які він використовував, рівень, вік учнів, як учні поводити себе, реагували на різні завдання. Потім він розповідає про свої почуття під час проведення уроку (фрагменту уроку), коли учні виконували завдання та після уроку (задоволення, впевненість, занепокоєння, засмучення, інше). Далі вчитель оцінює яка частина уроку, який вид діяльності були найбільш вдалим, корисними, що не спрацювало на результат. За оцінкою іде аналіз результатів, наслідків, причин того, що вдалося або не вдалося і чому. Коли вчитель робить висновки, він розглядає альтернативні варіанти завдань, видів діяльності, шляхи організації класу. І саме головне, коли вчитель планує подальшу діяльність для усунення недоліків або удосконалення свого професійного розвитку, вибирає рефлексивні інструменти для вирішення проблем, визначає цілі та шляхи досягнення кращих результатів. Таким чином, вчитель, який обізнаний і використовує 6 ступенів рефлексивного циклу Гіббса у випадку невдачі в своїй практичній діяльності не буде займатися самоїдством та звинувачувати всіх і кожного у тому, що трапилось, а проаналізує, зробить висновки, тобто «відрефлексує» ситуацію і поставить нові завдання, спланує, що слід робити, щоб уникнути подібних помилок у майбутньому. Це допомагає вчителю описувати, оцінювати, аналізувати різні аспекти своєї практичної діяльності, обирати необхідні рефлексивні інструменти для удосконалення процесу навчання, скласти план дій для усунення труднощів та поліпшення процесу навчання. Коли вчитель робить це постійно, він набуває досвіду, його навик у рефлексії удосконалюється і для нього не є обов'язковим проходити через всі ці ступені для кожного окремого випадку.

Отже, рефлексивна компетентність визначається як складова професійної і має велике значення для безперервного професійного вдосконалення вчителів. Формування рефлексивної компетентності на етапі післядипломної освіти вчителів можливо за умови цілеспрямованої та систематичної роботи, яка сприяє:

- підвищенню власної професійної майстерності;
- позитивному ставленню до викликів та змін;
- розвитку творчої активності педагога;
- впевненості в своїх уміннях та знаннях в галузі викладання предмету;
- підвищенню мотивації вчителя в самоосвіті, самовдосконаленні;

-усвідомленню труднощів у педагогічній діяльності та усунення їх за допомогою використання різних рефлексивних інструментів з урахуванням індивідуальних особливостей педагогів і специфіки їхньої професійної діяльності;
-визначенню чітких цілей щодо професійного розвитку та шляхів їх досягнення;
-вмінню прогнозувати результати своїх професійних дій;
-вмінню узагальнювати свій власний досвід та застосовувати кращі надбання колег у своїй практичній діяльності;
-розвитку вмінь адаптувати, доповнювати або змінювати навчальний план, програму, форми і методи навчання у відповідності до конкретних умов для досягнення результату;
Професія вчителя така, що він вчиться та удосконалює свої знання та вміння все своє життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия /А.А. Бизяева. – Псков: ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. – 216 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/укл. і голов. ред. В.Т. Бусел.- К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001- 1440 с.
3. Дегтяр Г. О. Роль рефлексії у структурі свідомості особистості / Г. О. Дегтяр // Проблеми становлення інноваційних підходів у сучасній освіті : зб. наук. пр. – Харків : Стиль-Іздат, 2004. – С. 48–52.
4. Заброцький М.М. Розвиток особистісної рефлексії педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти / М.М. Заброцький // Актуальні проблеми психології: зб.наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименка. – Т.7:Екологічна психологія.- Вип.26.-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011
5. Заброцький М.М. Розвиток рефлексивної сфери практикуючого психолога на етапі професійної підготовки: навчальний посібник / М.М. Заброцький, Ю.Г. Шапошникова.- Миколаїв: Іліон, 2012.- 184с.
6. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. Видання С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2008. – 261 с.
7. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / Зимняя И.А.- М.: Просвещение, 1991.- 222 с.
8. Кондратьева, С. В. Профессионализм в педагогическом общении /С. В. Кондратьева. – Гродно: Изд-во ГрГУ, 2003. – 330 с.
9. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості / Кононко О.Л. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
10. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых / Ю.Н.Кулюткин.- М., 1985.- 185с.
11. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологи) / С.Д. Максименко.- М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000.- 320 с.
12. Максименко С.Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність вчителя: сутність і шляхи формування) / С.Д. Максименко, М.М. Заброцький.- К.: Главник, 2005. – 112с.
13. Програма післядипломної педагогічної освіти вчителів іноземних мов/ [ред. О.П. Шаленко]- К.: ТОВ «ХІК», 2012. – 391с.

